
Ntucha Abụ Ikpe Ndi A Họrọ

Ogochukwu R. Ifeka & Amalachukwu P. Ego

Ngalaba Linguistics/Igbo
Mahadum Chukwuemeka Odumegwu Ojukwu Ke Igbariam

Umjedemede

Agumagu Igbo nwere ngalaba atọ nke abụ bu otu n'ime ha. E kwuwe ekwuwe, ndi mmadu anaghi etinyecha uche ha n'igu abụ dika ha na-etinye na akuko na ejije n'ihi na ha na-ahuta ya dika ihe anaghi ekwe nghota. Nke a bu n'ihi na o na-akpi okwu akpi mere na a ga na-echeba echiche ime ka e were ghota ya. Nsogbu a kpaliri mmuo nwanchocha ime nchocha a. Onye nlebanye anya n'abu ga-abu onye nwere mmasi n'abu, mara ndu ndi, omenaala na akukwala ndi abu o na-eleba anya gbadoro ukwu na be ha. Abụ nwere ngalaba di iche iche di ka ngala agumagu ndi ozo bu akuko na ejije si nwee. Ngalaba abụ e ji ruo oru na nchocha a bu abụ ikpe ufodu sitere n'akwukwo abụ *Akpa Uche* nke R. M. Ekechukwu chokibara, *Utara Nti* nke Nolue Emenanjo chikobara na *Izunwanne* nke O. R. Ifeka, O. T. Nsolibe na T. U. Ezechukwu dere. Enyochara abụ atọ – otu si n'Utara Nti, otu si n'Akpa Uche ebe otu si n'Izunwanne. E ji usoro nchocha nkowa mee nchocha a. A choputara na otutu oge, o na-ara ndi mmadu ahụ igwa ufodu mmadu eziokwu n'ihu maobu kwuo ihe gbowam otu o siri di nihi ya, otutu oge a na-eji abụ ikpe agwa mmdu, ndi uka, ndi ochichi, otu na ohaobodo ihe ojojo ha na-eme. Ozo, a choputakwara na nghota abụ na-ahia ndi mmadu ahụ n'ihi na

nhazi ya di iche. Nghota ya chororo ezi akonuuche maka na asusu e ji dee ya na nhazi ya na-esiri ndi mmadu ike nghota. Nchocha a ga- enye aka imata uru di na nkuzi na mmata abu di ka o di n'abu ndi e nyochara. A na-atuta alo ka a na-eleru anya ala ma cheba echiche ime mgbe a na-agu abu maka na nke a ga-eme ka nghota ya di mfe ma mee ka ihe abu chororo ikuzi see elu. Ozoro, ka ndi nkuzi na-amalite n'oge were kuziwere umuakwukwo abu ma were ezi usoro ka ha were nwee ike na-aghota abu tumadu nkuzi abu ikpe na-akuzi.

Mmalite/Ndubanye

Nkwa ihe bu abu bu nnukwu ihe tara akpu n'uwa a. Nchoputa sitere n'otutu edemede egosila na ka ndi mmadu na-achosi nkwa ihe bu abu ike, ka a na-enwe nghotahie ihe a ga-akpo abu kpomkwem dika otu nkwea.

Abu so na ngalaba ukwu ato di n'agumagu. Emenanjo (1980) siriri na o di uzoro abuo, o nwere odinaala na nke edereede. O siriri na nke odinala bu nke a na-agu n'onu ebe onye/ndi mmeputa na-egosi nke ha n'ejighi akwukwo. Nke a bu tupu ndi nnanna anyi ha amata ka e si agu na ka e si ede, mgbe ha na-eji onu egosi agumagu ha n'udi ka ihe uwa si ewute ha, atu ha egwu, agbogwoju ha anya, na-enye ha obi an uri. Okporobaro (2008) kwenyere na nke a n'ihina abu malitere oge mmadu malitere nke ha ji egwu ogugu ma igba okuku egosiputa nhuruwa ha.

A bia n'abu edereede, odeabu bu onye na-ahuta ihe etu onye nkiti esighi ahuta ya, enwe mmetuta ka onye nkiti esighi enwe, Odeabu obula na-ede n'uzoro o si nwe mmetuta nke ya. Ufodu na-ede n'udi akuko, nkuzi, ikpe ndumodu, otuto na ariri. O bu ya mere e ji enwe udi abu edereede di iche iche nke abu ikpe bu otu n'ime ya. Odeabu maara nke ekwe na-aku na-esi n'abu ya eme ka a mata ka

ihe si aga n'ohaobodo n'abughị naanị jji mee ndị mmadụ obi uto. Ndi odeabụ n'Igbo na-edekwa n'udi abụ di iche iche nke oru nchocha a ga-eleba anya n'itucha abụ ikpe ato sitere n'akwukwo abụ ato. Abụ ato a chorọ ilebanye anya bucha nke edereede, ebe a maara ndi cheputara ha ma dekwaa ha n'akwukwo. N'ime abụ Igbo, anyi ga-ahụ ihe ndi na-egosi; amamihe, omenaala, nkwenye, ekpemekpe, akpamike, ikpe, na ihe Igbo chere na o bu ya bu ihe oma na ihe kwesiri ekwesị (Mgbemena Uba, 2012:9).

Abụ di oke mkpa n'obodo ma kwesikwa ka e chekwaba ya n'ih i kpalite mmuo ndi mmadụ di ka abụ a na-abụ n'akwamoozu jji kasie onye ihe mere obi. Otutu ndi mmadụ hagara abụ n'uzo di icheiche. Nke a mere ufodu kwetara na abụ obula kwesiri idi n'udi, e kwee a zaa, ebe ufodu kwetara na abụ kwesiri idi n'udi mbem na egwu. E nweela uzo di iche iche e siri kowaa abụ, mana e nweghi nkwekorita zuru oke nkowa ihe abụ bu.

Abụ di ka asusu bu uzo ndi mmadụ si egosiputa mmekorita. Madubike (2010) si:

Abụ na-egosiputa echiche odee, ka o si huta mmadụ na ka ndi mmadụ si ahuta ibe ha na ka e si ahuta ohaobodo site n'ikpe a kpachapuru anya were asusu nka ziputa ihe ndi a n'oge ndi nna nna anyi ha wee ruo taa. O dighi uzo ka mma ndi Igbo si eziputa on u, mwute, afo ojuju, uganị na ihe ndi ozo na-eme na ndu ha ma o bughị site n'abụ.

A hutara odeabụ ka onye na-emeputa ihe obi uto maobu ihe mwute site n'iwere okwu dabara adaba nke oma were ziputa echiche miri emi. A ga-eleba anya n'abụ ikpe ndi a horo sitere n'*Akpa Uche, Izunwanne na Utara Nti*.

Abụ so n'otu ngalaba agumagu Igbo. Abụ bu nka edemede akuko, echiche na ihe merela nke o na-edede n'ahiri n'ahiri. Abụ na-enye ndi odeabụ ohere iziputa ka ha si hu ihe, echiche ha, na mmetuta n'ahu

ha nye ndi ogo. Nwadike (2003) kowara na abu bu oru ekereuche juputara n'asusu nka, a haziri nke oma, na-emetuta na mmuo. Nchocha a ga-elebanye anya n'abu edereede n'udi abu ikpe, nke a huru di ka akorongwa e ji eziputa nkuzi n'ala Igbo. 'Ikpe' a na-akpo ya na bekee (Satire). Site n'akwukwo nkowa nke Wehmier (2009), o siri na o bu uzọ e si akocha mmadu, n'ako na uche ya maobu nkocha otu nke e ji uzọ puru iche na-akwughị oto wee gosiputa ihe na adabaghị adaba maobu ihe na-ekwesighị ekwesi a choputara na mmadu maobu ihe. Encarta (2009) n'iga n'ihu si na ikpe bu iji uzọ ikwa emo na mkpari were kochaa oru mmadu gbara. Site na nkowa ndi a, ikpe bu ngwa ndi ufodu ji e si uzọ ikpa amu egosi amaghị eme ndi ufodu maobu ebe ha si ri mperi. N'abu ikpe Igbo ufodu, a ga-ahuta na ndi odeabu na-ewebata mkpari na ikwa emu iji mee ka ndi a na-akocha muru ako.

Site na nkowa ndi a, anyi ga-ahu na ikpe bu akorongwa e ji eziputa nkuzi mana o na-agbadokari ukwu n'ihe ndi adighi mma onye maobu obodo na-eme nke a na-eji uzọ di ngoringo were eziputa, ma jirikwa ya we kuziere ndi mmadu ihe. Ikpe na-egosikari amaghị eme. Abu edereede ugbo a na-ejikari ikpe eziputa otutu ihe ojoo ndi mmadu na-eme ma nke ohanaze na-eme, gbaa ya n'anwu site n'asusu na olu ikpe werekwa ya kuziere otutu mmadu ihe, kpughekwa ha ufodu ihe nzuzo nke ha amaghị.

N'olu abu ikpe, a na-eji atumatu okwu di icheiche dika ekwuecheozo na umu okwu ntuhị na okwu njakiri wee ziputa ebumnuche abu ka o ghara ibu na okwu ahụ dara gbowam na nti onye a na-agwa, a ga-enweriri echiche miri emi nke onye obula guru abu ikpe na ndi na-ege ya ga-enwe tupu ha mata ihe abu ahụ na-ekwu maka ya.

Ndi Igbo nwere ezigbo nsopuru ebe ndi okenye na ndi ichie no, a naghị agwa ha okwu gbowam, kama ha were okwu ngoringo maobu abu ikpe wee mee ka ha mata ihe ha na eme nke adighi amasi

ndị mmadụ. Ndi Igbo nwekwara ụdiri ndu puru iche ha na-ebi, ha nwekwara usoro ha si eme ihe oge obula, ihe ndi a niile na nkwenye ha niile kpatara ha ji eme ihe obula. O bu ya mere ha ji hu abu ikpe di ka abu puru iche e ji ezipita nkuzi n'ala Igbo.

Onyekawu (1989) ji nnoo nwayoo wee weputasia otutu ihe na-eme n'abu ndi a hooro nke ohanaze katoro agwa ndi ahụ na-adighi mma nke a na-agbaruru ihu nke ukwu ma na-akuzi ka a gbanwee omume ahụ.

Ntuleghari Edemede ndi ozo derela

Abu dika nchocha ufodu e merela choputara na e nwere otutu nkowa abu, Ekwealor (2018) na-asị na abu bu ngalaba agumagu na-ejikari enyookwu na ndanusoro aru oru. Nkowa a gosiri abu dika ngalaba agumagu mana o kowaghi na abu bu echiche echemiri ime nke odee ji asusu nka di nkenke wee ziputa ka o wee metuta oguu n'obi. Abu na-enwe nghota zuru oke nke mere na, Nwadike (2000:333) jiri si:

Abu bu ihe odide maobu ogugu si n'uche puta nke e dere maobu guo n'uzo di mkpirisi tumadi nke na-akowa echiche di omimi maobu nke ezi uche na asusu na-enweghi atu iji gosiputa ihe mere eme maobu ihe a na-ele anya gaje ime eme.

Nwadike (1971:21) na-ahuta abu dika nke nwere udi di icheiche ebe a si:

Abu ugbu a na-ele anya ka ihe siri kwuru n'obodo gbagide ukwu n'obodo, gbagide ukwu n'ebe ahụ weputa otutu ihe digasi icheiche. N'ime udidị abu ndi a nke gunyere abu agha, abu nwa, abu onwa, abu ariri, abu ikpe, abu nkowa, abu ekereuche na ndi ozo ga.

O si na abu bu “akwa ime obi nke mmadụ na-ebe site n'ihe ojoo mere ya nke nwere ike ibu onwu onye o huru n'anya”.

Ikedimma (2008:73-74) si, Abụ bu uneokwu e ji echiche miri emi eweputa. O dabara n'udi agumagu nke echiche miri emi wee weputa ogbara okwu abụ edereede na-adi nkenke ma biakwa na-adi na nkeji na nkeji. Ihe e ji mara abụ bu atumaatu okwu di iche iche e ji acho ya mma". O gakwara n'ihu kwaa na ode abụ na-ede abụ na-eji mkpuruokwu olemaole e cheputara nke oma nwere ndanusoro.

Nkwa Abụ Ikpe

Ikpe bu okwu e ji eziputa agumagu nke oru ya bu "mkpari" site n'oge gboo. Okwu a bu ikpe sitere n'okwu latin a kporo "Satura". Abụ ikpe na-eme ka ekpughee ihe ojoo ndi mmadu na-eme ka ha wee gbanwee. E nwere ike ide abụ ikpe n'uzo njakiri, iwe maobu na mwute.

A choputara na ndi ode abụ nke oge ugbo a na-agbasapu aka n'ide abụ site n'ihoro isiokwu metutara akuku ebimndu niile. O bu abụ ikpe ka ha na-ahoro ma si na ya na-egosi ihe ojoo na-eme n'ohaobodo ma buru n'uche ime ka ndi na-eme ya gbanwee agwa ojoo ha. Abram (2005) siri na ikpe bu nka agumagu na-eji uzo mkpari na nleda anya n'uzo ochi were gosi enweghi mmasi na ikpomila n'imi agwa/ihe adighi mma. Nkwa a gosiri na ndi na-ede agumagu nwere otutu uzo ha si egosi ikpe ihe adighi mma n'edemede ha.

Ekwealor (2009) kwara na abụ ikpe bu abụ na-akatọ ma na-akocha agwa ojoo ndi mmadu n'ohaobodo. Ebumnobi udi abụ a bu ka e ziputa ihe ojoo a na-ahu n'ohaobodo. Abụ ikpe bu abụ megide ihe obula na-eweta nsogbu nke ebumnobi ya bu, nke na-egosi adighi mma ihe ahụ, nakwa ime ihe ahụ akaje ka ndi mmadu mata ihe mere wee gosi adighi mma ihe ahụ. O na-eji ochi egosi agwa ndi mmadu na-akpa adighi mma ma kuzikwara ohanaeze ihe. Ikpe na-agbadokari ukwu n'ihapu ime ihe ohanaeze nabatara, ma mewe ihe

ozo. Otutu oge, a na-ejikwa ikpe enye ndumoodu maka mmadu ima ihe o kwesiri ime, ma mee ya n'oge ya.

Agwuna (2017) kwara abu ikpe dika abu ndi ahụ na-akato maobu kochaa ihe ndi a hagara adighi mma nke ndi mmadu na-eme n'awa anyi no n'ime ya. Odeabu na-akocha umu ajo ihe ahụ ka ndi o gbasaara sere aka n'ajo ihe ahụ ha na-eme, ka o wee diri ndi mmadu na obodo anyi bi n'ime ya mma. Nke a bu n'ihu na o buru na a gbachite nkiti, ihe ojobo ahụ abawanye wee na-adochigha agamnihu ndi mmadu na nke obodo azu.

Ikpe na-ebu agha megide udi ihe di otu a, mmegbu, aru, mpụ na aghugho. O bu eziokwu na abu ikpe na-akpa ochi, mana oru o na-arukari bu inye nkuzi bara uru nye ohanaze site n'ochi o na-akpa ohanaze mee ka ha mara n'ozuzu oke ihe na-eme n'obodo. A na-ejikwa abu ikpe egosiputa erughi eru di n'agwa mmadu. Ikwa emu bu nnukwu ihe putakarichara ihe e ji mara abu ikpe. Egbeokwu, njije, ikwu ihe kari ka oha, idekota ihe ji tulee ha n'ekwumekwu nwere mputara ozo n'ahughi ihe e chere na o bu. A na-eji ihe ndi a niile ede abu ikpe.

Abu ikpe bu akorongwa ka mma n'igba ihe ojobo n'anwu Abu ikpe putara ihe n'oge gboo ma gboo mkpa di otutu n'oge ahụ niihina mgbe obula e nwere emume a na-anuta abu ikpe site n'olu mmadu maobu onye e jiri buo abu ikpe ahụ kpom kwem.

Iji ziputa ebumnobi a, ndi odeabu nwere ikike ihoro okwu masiri ha e ji ede abu maka na ode abu na-achọ nkaokwu. Ya ka mmadu di ka Allen (1994) jiri si na nkaokwu e ji ede abu bu ipu n'uzo ihoro okwu nkiti were ede ihe kama i were asusu abu nke nwere ike agbasoghi usoro nsiede. N'ikwado ihe Allen kwuru maka ikike asusu abu, Abram (2005) sikwa na ikike asusu abu abughi naani na ahọ okwu kama n'uzo niile odeabu na ndi ode agumagu ndi ozo si nwe ohere ida iwu usoro nsiede iji ziputa mmetuta puru iche. Nke a bu ka e were gosi eziokwu bu nke mmetuta na ndanusoro sokwa na ya.

Site na nkowa ndi a, o doola anya na ndi odeabu nwere ikike iji asusu nke ha n'ide abu maka iziputa abumnobi ha na mmetuta n'ahu nakwa mmuo ha choro igosi.

Ntucha abu ndi a Hooro

N'ebeta, a gbadoro ukwu n'itucha abu ndi a hooro n'otu n'otu iji ziputa odidi ha, ma mee mkpebi onodu ha di ka abu ikpe.

Uzo ihe asato ka a na-agbado ukwu na-enyocha ma na-atule abu. Ha bu ndi a;

- i) Isiokwu
- ii) Nhazi
- iii) Olu
- iv) Ndiina
- v) Agwa
- vi) Nkuzi
- vii) Nkaasusu
- viii) Nkenuudi (udi) Abu

Isiokwu: Isiokwu bu okwu a kpu n'onu nke odee choro iziputa n'akuko o na-ako, o nwere ozio ma o choro izisa. Isiokwu ya nwere ike buru ihunanya, alimdi na nwunye, nrubeisi, idi uchu, akunauba, ekworo dgz. O bu site n'ime akuko ka a ga-esi ziputa ihe a choro ikwu maabu ikuzi. Odee nwere ike iweputa isiokwu ya n'ime akuko ahụ niile, na mbido, n'etiti maabu na ngwucha akuko. Nsogbu odee maabu nke oguu abughi ebe agboghoro kpuru ara, kama ihe di mkpa bu na agboghoro akpuola ara. Odee obula isiokwu ya na-aputaghi ihe enweghi ihe o dere. Otutu mgbe, isiokwu na aha odee nyere akuko ya na-abu otu. Odee nwere ike gosiputa naani otu maabu otutu isiokwu n'ime otu akuko.

Nhazi: Odee na-ahazi akuko ya n'isi n'isi. O di mkpa ichoputa nkebiabu ole abu nwere. Lekwaa ma abu ahụ o nwere okwu mbuuzo (okwu bu uzo) na nkowa okwu na njedebe abu ahụ.

Olu: Akukọ ọbụla nwere ụdị olu e ji dee maọbụ kọọ ya. Olu odee bụ otu n'ime akanka odee na-eji arụ ọrụ ya. Odee nwere ike bụrụ ọkọ akukọ, mgbe ụfọdụ, ọkọ akukọ na-abukwa isi agwa. Olu odee kpomkwem bụ ọnọdụ odee weere n'ihe ọ na-edede maọbụ isiokwu ya. Ọ na-egosiputa ka ihe si metụtua odee n'ahụ. Ọ bụ ntị ime mmụọ ọgụu ka o ji anụta olu odee. Olu odee nwere ike ị bụ olu otito, olu mkparị, nkọcha, nkaru, mkpu, mwute, ọchi, mba, njakiri, dgz. Olu odee nwere ike isite n'otu gaa n'ozo dika odee na-ekpughe echiche ya wee na-aga n'akukọ. Ọ bụ olu odee na-enye aka eziputa ọnọdụ ime mmụọ odee; ya bụ muud odee dika mgbakasị ahụ, ọn ụ, iwe, ihu mgbaru, ihu ọchi, ntakasị anya dgz.

Ndịna: Nke a bụ ihe ndị mejuputara abụ ahụ a na-edede maka ya. N'ime ya ka odee na-eziputa ebumnuche ya banyere edemede ya.

Agwa: Agwa bụ ihe dī mkpa odee na-ewebata iji gosi akparamaagwa ha, ihe na-eme na ndu na ụwa anyi nọ n'ime ya. Oge ụfọdụ, a na-enweta ihe ndi anyi ga-amuta site na nkocha a kochara agwa mmadu kpara nke adighi mma. A na-esite n'ihe mmuta ndi a zeere agwa ojoo ufodu.

Nkuzi: Nke a bụ ihe nkuzi dī n'ime abụ ahụ a na-atule.

Nkaasusu: A bīa na mmewere abụ niile, nkaasusu kacha dī mkpa n'ihina e wepụ ya n'uso, ọ dighi ihe a ga-akọ maọbụ ede. Otutu ihe na-abata na nkaasusu. Ha bụ Igbo izugbe, nhookwu, mkparitauka, akanka, nherunuche dgz.

Nkenụdị: E nwere nkenụdị abụ dī iche iche dika Nwadike (1987) siri kowaa nke a chikotara n'okpurukpu isiokwu isii ndi a. Abụ otito, Abụ nkocha, Abụ akwa ariri/iru uju, Abụ ofufe/ekpere, Site n'usoro ndi a ka a ga-eji elebanye anya n'abụ ikpe dī n'*Akpa uche*, *Utara nti* na *Izunwanne*. A hoozo abụ ato sitere n'akwukwo agumagu abụ ato ndi e jiri mee nchocha a dika:

Akpa uche (1975) - Ekechukwu R. M.

Uwa a dī ka m si hụ ya - Iloha O. Iloha

Utara ntị: Emenanjo Nolue (1983)

Ajo nwanyi - Chukudile

Izu nwanne - Ifeka Ogochukwu, Nsolibe Obiageli na Ezechukwu Jerry (2010)

Ochichi - Ifeka O.

Ntucha Abụ Ndi A Hooro

Uwa a di ka m si hu ya

Uwa nke a mara mma nke ukwu

Ihe niile di mma juru n'ime ya

Mmadu na ihe niile e kere eke

bụ ihe itunanya di oke mma.

N'ụwa bụ sọ mma na ụba

Ihe niile ekere eke bụ sọ on ụ

Me! Uba juru juru n'ụwa anyi bi

Otutu ndi mmadu na-ata oke afufu.

N'ebe niile di iche iche n'ụwa

Ogaranya juru, ndi na-emegbu ogbenye

Ha niile bụ ndi nwere akụ karia

E nweghi omiko n'ebe ibe ha no

Uwa oma anyi no n'ime ya

Naani onye ji ike bakwa uba

Ya ga-abu onye a na-anu olu ya

Ogbenye enweghi ike na onu okwu

Gini ka uwa mutara n'ihe gara aga?

N'ezie, o dighi m ka o nwere

Maka na obi ojoo na-achoghi imuta

Ihe ndi a gara aga, ga-alaghachi ozo

Isiokwu: Abụ a bụ nke Iroha O. dere, ọ dị n'akwụkwọ abụ *Akpa Uche*. Odeabụ mere ka a mata otu ụwa a nke Chineke kere siri maa mma, ma mmadụ ma ihe niile dị n'ime ya. Nke a putara ihe karịchaa na nkebi abụ nke mbụ. O metụkwara mma ụwa mara aka na nkebi abụ niile ndị ọzọ. O mekwara ka a mata na ndị nwere ihe n'ụwa na-emegide ndị enweghị ihe wee maa ka ụwa ghara ịtọ ndị enweghị ihe uto.

Nhazi: Odeabụ haziri abụ a na nkebi na nkebi. Abụ a nwere nkebi abụ ise. Nkebi nke ọbụla nwere ahiri abụ anọ

Olu: Odeabụ ji olu otito na ikpe were dee abụ a n'ihi na ọ na-eto ihe Chineke kere ma na-akatọ akparamaagwa ndị nwere ihe n'ebe ndị enweghị ihe nọ.

Ndịna: N'ime abụ a, odeabụ gosiputara ihe ọma dị n'ụwa, na otu ụwa siri maa ma, bjakwa were ikpe kọputa ihe ojoo ndị juputara n'ụwa nke na-esiteghị n'aka Chineke kere ụwa, kama mmadụ e kere eke eke bụzi ndị mere ka ihe ojoo bata, ma buru ihe mere na uto adighizi n'ụwa ka Chukwu siri choo ya. Ihe ndị a putara ihe na nkebiabu (stanza) nke mbụ na nke abuo, ahiriabụ nke mbụ ruo na nke asato. O si:

Uwa nke a mara mma nke ukwu
Ihe niile di mma juru n'ime ya
Mmadu na ihe niile e kere eke
Bu ihe ituanya di nke mma.

N'ụwa bu so mma na uba
Ihe niile ekere eke bu so otu,
Ma lee! Uba juru n'ụwa anyi bi
Otutu ndi mmadu na-ata oke afufu

O mekwara ka anyi mata na ndi ogaranya jiri mmegbu biri n'ụwa. Ha anaghi ekwe ka umu ogbenye nwee onu okwu. o kowara na uba

juru n'ụwa anyị bi mana ọtụtụ ndị mmadụ na-ata ahụhụ. ọ mekwara ka a mara na e nwere ọtụtụ ọgaranya mana mmegbu juru ha n'ahụ. Ha enweghị ọmịkọ n'ebe ibe ha nọ. Naanị onye ji ike ma bakwaa ụba ka ọnụ na-eru n'okwu n'ụwa. Naanị ha ka a na-anụkwa olu ha.

Ọ si:

N'ebe niile dị iche iche n'ụwa
Ọgaranya juru, ndị na-emegbu ogbenye
Ha niile bụ ndị nwere akụ karịa
E nweghị ọmịkọ n'ebe ibe ha nọ.

Ụwa ọma anyị nọ n'ime ya
Naanị onye ji ike bakwaa ụba
Ya ga-abụ onye a na-anụ olu ya
Ogbenye enweghị ike n'ọnụ okwu (Nkebiabụ abụọ na nke atọ,
ahiriabụ nke iteghete ruo na iri na isii)
Site n'abụ a, odeabụ ziputakwara na ihe na-eme n'ụwa a anaghị ezi
ndị mmadụ ihe niihina ndị na-eme ihe ọjọọ na-emekwa ya na-aga
n'ihu n'agbanyeghị ihe niile na-eme n'ụwa. Odeabụ ziputara nke a
na nkebiabụ nke ise, ahiriabụ nke iri na asaa ruo na iri abụọ, ọ si:

Gini ka ụwa mutara n'ihe gara aga?

N'ezie, ọ dighị m ka o nwere
Maka na obi ọjọọ na-achoghị imuta
Ihe ndị a gara aga, ga-alaghachi ọzọ

N'abụ a, ọkpọabụ jiri ikpe otu ndị ọgaranya siri buru ndị obi ọjọọ,
site na mmegbu ha na-emegbu umuogbenye, n'agbanyeghị otu
Chineke siri were ihe ọma chọọ ụwa mma, werekwa akunauba
mejuputa ebe niile. Nke a putara ihe na nkebiabụ nke abụọ na nke
atọ, ahiriabụ nke asaa ruo na iri na abụọ.

Ma lee, ụba juru n'ụwa anyị bi
Ọtụtụ ndị mmadụ na-ata oke afufu

Ọgaranya juru, ndị na-emegbu ogbenye
Ha niile bụ ndị nwere akụ kariya
E nweghị omikọ n'ebe ibe ha nọ

‘Omikọ’ pụtara obi ebere. Ndị ọgaranya enweghị obi ebere n'ebe ibe ha nọ ọkachasi umu ogbenye.

N'abụ a, ogbenye enweghị onu okwu nke o ji enwe ike, nihi ya, a naghị anu olu ha n'obodo. O nweghị onye na-an a ha ntị ma ha choo ikwu ihe o bula. Dị ka o di nkebiabụ nke anọ ahiriabụ iri na anọ ruo na iri na isii:

Naanị onye ji ike bakwara ụba,
Ya ga-abụ, onye a na-anu olu ya,
Ogbenye enweghị ike n'onu okwu

Agwa

Abụ a na-akato agwa ndị a:

- i) Mmegbu ndị ọgaranya na-emegbu ndị ogbenye
- ii) Nleda anya nke onye na-enweghị ike maobu ego n'ụwa, anaghị anu olu ya.
- iii) Mmadu inochi uzọ onye ozọ ga-esite nweta ihu oma.

Nkuzi:

- i) O na-akuzi ka mmadu hu ibe ya n'anya, ma onye ahụ o bu ogbenye maobu ọgaranya.
- ii) Ka e wepu mmegbu na nkewa nke juru n'elu ụwa niile mmadu bi n'ime ya.
- iii) O na-akuzikwa na e wepu nsogbu na mmegbu na ụwa ga-adị utọ ma bakwa onye obula.

Nkaasusu:

N'abụ a, ufodu atumatu okwu putara ihe bu mburu, ajujunzaraonwe, akpaalaokwu na igbuduokwu.

Mburu: Uwa nke a mara mma nke ukwuu (nkebiabu nke mbu, ahiriabu nke mbu)

Ihe niile e kere eke bu so on u (nkebiabu nke abuo, ahiriabu nke isii), Nkebiabu nke abuo, ahiriabu nke abuo (line 2),

Ajujuzaraonwe: Gini ka uwa mutara n'ihe gara aga? (nkebiabu nke ise, ahiriabu nke mbu).

Akpaalaokwu: Nkebiabu nke ato, ahiriabu nke ano (line 4), "E nweghi omiko n'ebe ibe ha no. Ihe nke a putara bu na mmadu enweghi obi ebere n'ebe mmadu ibe ya no.

Igbuduokwu: Me lee! Uba juru n'uwa anyi bi (nkebiabu nke abuo ahiriabu nke asaa.

Udidi: Abu a bu abu otito na ikpe.

"Ajo Nwaanyi"

Ajo nwaanyi puo n'ulo

O di ka uguru juru

Ajo nwaanyi bata n'ulo

Ulo e nwuru oku

O saghee onu kwuo uka

O na-esi ka nsi

Onu ya na-agba ka ukpaka

Ire ya bu oku

Ajo nwaanyi na-aga

O di ka shakara

O manye akwa n'ukwu

O dika o puru ara

Anyia ya na-enwu vam vam

O ga-eme gini

Ukwu ya na-eje wam wam

O ga-azọgbu onye
Ajo nwaanyi were nwayo
Aha gi adighi mma
Chee nti n'ohia na uzo
Uwa na-aso gi aso

Ndi nne na-eze gi ndu
Umaka na-agba oso
Ndi okenye na-ele gi duu
Juo onwe gi ase

Ajo omume na-ata gi ahụ
Ma i na-eri nri
Mgbe niile i di ka nkita
Ma i no na di

Ajo nwaanyi wetuo obi
Lezie onwe gi anya
Onye dua gi odu nuru
Wusa ahụ n'ụwa

Ihe bia n'obi puo n'onu
Bu ajo oria
Hapu iwe, kwee ekele
O ga-abara gi uru

Ndi ji nwaanyi ariọ m unu
Dua nwunye unu odu
Onye gba nkiti ha ebute okwu
Ekelee m unu

Isiokwu: Abu a bu abu Chukwudile nke di n'Utara Nti. Odeabu ji abu a akuziri onye gbara ajo otu omume ya di na ihe omume ya yiri iji kuziere ya na ndi mmadu ihe, ka ha were nwayo na-eso ihe uwa. Abu a enweghi onye o kporo aha iche na abughi nwaanyi na-akpa ajo agwa. Otu ohanaze si ahuta ya, nakwa otu ezinaulo ya si ahutakwa ya. Abu a jiri ikpe wee ziputa otutu nkuzi gbasara ajo nwaanyi na ajo agwa nke na onye o bu la guru ya amarala ihe odeabu bu n'uche na nkuzi ya. Onye nwere udiri agwa ahụ ga-eji aka ya duo onwe ya odu.

Nhazi: Abu a nwere nkebiabu asato nke ahiriokwu di na nkebiabu obula ahaghi nhatanha. Nkebiabu nke mbu na nke ato di ahiriokwu asato, ebe nkebiabu nke abuo, ano, ise, isii, asaa na asato nwere ahirjabu ano ano.

Olu: Odeabu ji olu ndumodu na ikwa emu were dee abu a.

Ndina: Odeabu mere ka a mara otu ulo na-esiaju oyi ma o buru na-ajo nwaanyi anoghi na ya. Sitekwa na udiri okwu na-esi ya n'onu aputa mgbe obula o batara n'ulo. Nke a putara ihe na nkebiabu nke mbu ahirjabu nke mbu wee ruo na nke asato:

Ajo nwaanyi puo n'ulo
O di ka uguru juru
Ajo nwaanyi bata n'ulo
Ulo enwuru oku
O saghe onu kwuo uka
O na-esi ka nsi
Onu ya na-agba ka ukpaka
Ire ya bu oku

Odeabu jiri otutu ihe ndi na-emebi ihe wee tunyere ajo nwaanyi n'abu a di ka uguru oku, nsi na ukpaka. Uguru na-eji ikuku emebisi ihe, werekwa ma ahụ ikpo nku, nnukwu oyi otutu, onu mgbawa were eme ka ihe ghara idi otu o kwesiri. N'otu aka ahụ, oku na-emebikwa

ihe n'ụlọ. Ebe ọbụla e nwere ọkụ ọgbụgba, ihe anaghị adizikwa otu o kwesiri idi. Nsi bu ajo ihe nwere isi ojoyo, nke na o buru na a nyuo nsi, mmadu enweghi ike inodikwa ebe ahụ a nyuru ya rie nri maobu mee ihe obula. Ukpaka anaghị agbakọ onu kama a na-agbasasi agbasa, nyekwa ndi na -achọ ya ahuhu itutu ya. Ihe ndi a bu ikpe nke odee abụ ji akowa ihe ajo nwaanyi di ka ya.

Odeabu gosikwara na ajo nwaanyi na ahụ anaghị adi ya mma ma oli. Akwa anaghikwa adi ya mma n'ukwu. Nke a putara ihe na nkebiabu nke abuo ahirjabu nke iteghete wee ruo na nke iri na abuo.

Ajo nwaanyi na-aga ije

O di ka shakara

O manye akwa n'ukwu

O di ka o puru ara

Na nkebiabu nke a, odeabu jiri asusu njakari wee gosiputa ajo nwaanyi 'shakara' bu okwu njakiri. Odeabu jiri akparamagwa umunwaanyi ufodu nakwa okwu ikpe duo ma kuziere ajo nwaanyi ihe. O mekwara ka ajo nwaanyi mara n'aha ya adighi mma ebe obula a kporo ya, na ihe ahụ niile o na-eme enweghi ihe o ga-emenwu kari garagara ma dukwa ya odu ka o chee nti n'ihe a na-agwa ya maka na uwa na-aso ya aso. Ihe ndi a putara ihe na nkebiabu nke ato ahirjabu nke iri na ato wee ruo na nke iri abuo:

Any a ya na-enwu vam vam

O ga-eme gini?

Ukwu ya na-eje wam wam

O ga-azogbu onye?

Ajo nwaanyi were nwayoo

Aha gi adighi mma

Chee nti n'ohia na uzo

Uwa na-aso gi aso

Odeabu mekwara ka a mara na onye obula na-eze ndu ebe ajo nwaanyi no. Umuka na-agbara ya oso, ndi okenye na-ele ya soso

anya. O rioro ajo nwaanyi ka o juo onwe ya ajuju. Lee otu o siri di na nkebiabu nke anọ ahiriabu nke iri abuo na otu wee ruo na nke iri abuo na anọ:

Ndi nne na-eze gi ndu
umuka na-agba oso
Ndi okenye na-ele gi duu
Jua onwe gi ase

Odeabu mekwara ka amata na ajo omume na-ata ahụ, n'agbanyeghi ihe onye na-eri. O jiri nkita tonyere ajo nwaanyi n'agbanyeghi na o nwere di. Odeabu ziputara nke a na nkebiabu nke ise ahiriabu nke iri abuo na ise ruo na iri abuo na asato.

Ajo omume na-ata gi ahụ
Ma i na-eri nri
Mgbe niile i di ka nkita
Ma i no na di

O gakwara n'ihu duo ajo nwaanyi odu ka o wetuo obi, lezie onwe ya anya. Wusa ahụ ma nurukwa ndumaodu ndi mmadu na-enye ya. Gakwaa n'ihu duo ya odu ka o ghara ibu mgbe obula ihe bira ya n'obi, o puta ya nonu, ka o jisikwa ike kwe ekele na o ga-abara ya uru.

Odeabu rikwara umunwoke luru nwaanyi ka ha duo nwunye ha odu, ka ha ghara igbachi ha nkiti make ibutere ha okwu na uka. Ihe ndi a putara ihe na nkebiabu nke isii, asaa na asato ahiriabu iri abuo na iteghete ruo na iri anọ.

Ajo nwaanyi wetue obi
Lezie onwe gi anya
Onye duo gi odu nuru
Wusa ahụ n'üwa

Ihe bira n'obi puo nonu
Bu ajo oria

Hapụ iwe, kwee ekele
Ọ ga-abara gi uru

Ndị ji nwaanyọ ariọ m unu
Dụọ nwunye ụnụ ọdụ
Onye gba nkịtị ha ebute okwu
Ekelee m ụnụ

Agwa: Agwa ọ na-akato bu ndị a

- i) Omume ojoo mmadu na-eme
- ii) Ajo aha agwa ojoo na-ebutere mmadu n'obodo
- iii) E nweghi oganiihu n'ezinulo ya na n'obodo maka omume ojoo

Nkuzi:

- i) Ka mmadu hapu agwa ojoo niihina uru adighi ya
- ii) Nwaanyi kwesiri inwe ezi agwa, ka o nwee ike iji ya zulite umu ya.
- iii) Agwa oma na-ebutekwa ihe oma na obioma n'ezinulo;
- iv) Nabata ezi ndumodu ga-enyere mmadu aka ibi ezigbo ndu.

Nkaasusu: Odeabu jiri otutu atumatuokwu wee choo abu a mma di ka: myiri, mburu, nsinuda, ajunzaraonwe, mmemmadu, dgz.

Myiri: Odeabu webatara myiri ndi a n'abu ya:

Ọ di ka uguru juru (nkebiabu nke mbu ahiri nke abuo)

Ọ na-esi ka nsi (nkebiabu nke mbu ahiri nke isii)

Onu ya na-agba ka ukpaka (nkebiabu nke mbu ahiri nke asaa)

Ọ di ka shakara (nkebiabu nke abuo ahiri nke iri)

Ọ di ka o puru ara (nkebiabu nke abuo ahiri nke iri na abuo)

Mgbe niile i di ka nkita (nkebiabu nke ise ahiri nke iri abuo na asaa)

Mburu: Ire ya bu oku (nkebiabu abu nke mbu ahiri nke asato)

Ajuju nzaraonwe:

Ọ ga-eme gini?

Ọ ga-azogbu onye? (nkebiabụ nke atọ, ahiriabụ nke iri na anọ na iri na isii)

Nsinuuda:

Anya ya na-enwu vam vam (nkebiabụ nke atọ, ahiriabụ nke iri na atọ)

Ukwu ya na-eje wam wam (nkebiabụ nke atọ, ahiriabụ nke iri na ise)

Mmemmadu: Ajo omume na-ata gi ahụ (nkebiabụ nke ise, ahiriabụ nke iri abuo na ise)

Udidi: Abụ a bu abụ ikpe

Ọchichi

Asi na o bu onye kwuo uche ya
Ndi kwuru uche ha, anya ahughi ha
Ndi no n'iyi ma were aso na-asa ihu
Ha si na ihe ga-adu mma
Ma ugbua, o bughu otu aki ilu si ada
Ka o si atọ

Nke ugbua adighi okuko
Onye anoghi nso ga-eche na o di mma
Mgbe o na-ege radio na television
Uzo nille dizi ka ebe a gbara ute
Mmiri pompu na-agba esepu aka
Gari buzi aturu tawa
Mmanu ugboala adaala n'onu ahia
ugwo akwukwo buzi n'efu
Nke ugbua di egwu

Nke ugbua bụzị mmekpu
Onye ma nwanne ya kpọrọ
N’ihi ụkwụ egwu ìlaghachi azụ
Maka ibia chibakwa onye?
Ego otu nwaanyị akwuna
Na-esoghari ya, na-eti mkpu ọchịchị
Mmadụ ise ka ọ na-erikwa izu
Nke ugbua dị egwu!

Naanị mmetụta o nwere bụ
Ka ọ baghachi ọzọ chiwa anyị
Ha sị na ọ buri ogaranya
Nwee ọtụtụ ego
Biko gwanụ ya
O nwee ihe o chezọrọ
N’obi goọmenti
Ya gaa weghara ya
Na ọchịchị ya ejula
Ma mmụọ ma mmadụ afo

Isiokwu:

Abụ a bụ “OCHİCHİ“ nke Ifeka Ogochukwu dere n’akwukwọ abụ bụ *Izunwanne*. Odee ji abụ a wee gwa ndị ọchịchị okwu ma mekwaa ka ọhanaeze mata ihe na-eme n’ọchịchị obodo nke e chere na ọ bụ onye ọbụla pụta ọ kwue uche ya, mana ndị kwuru uche ha, anya ahughizi ha. O jikwara ikpe mee ka a mata na ihe niile zuru oke n’obodo mana onye ọbụla na-ata ahuhụ, mekwaa ka a mata na nkwa niile ndị ọchịchị na-ekwe bụ sọsọ na ọnụ efu ka ha na-ekwu ya, o nweghi nke ha na-eme.

Nhazi: Odeabụ haziri abụ a na nkeji na nkeji. O nwere nkeji abụ a nke ahiriokwu di na nkeji nke ọbụla ahaghi nhatanha, nkeji abụ nke mbụ nwere ahiriabụ isii, nkeji abụ nke abụọ nwere ahiriabụ itoolu,

nkeji abu nke ato nwere ahiriabu iri, ebe nke ano nwekwara ahiriabu iri.

Olu: Olu odeabu jiri dee abu a bu olu ikpe.

Ndina: Odee ji abu a wee gosiputa na ochichi onye kwuo uche ya nke anyi no n'ime ya abughi ihe o bu n'ihu na otutu mmadu ekwuola uche ha ma funyuo anya di ka o ziputara na nkebiabu nke mbu ahiriabu nke abuo. O si:

Asi na o bu onye kwuo uche ya

Ndi kwuru uche ha, anya ahughi ha

Odee mere ka a mara na ihe niile na-eme ebe ndi ochichi no ekweghi okuko. Ihe ha na-ekwu na radio na television maka ihe niile ha ruru, ma okporozo ma mmiri pompu nke na-agba esepu aka ma ihe oriri buzi aturu tawa ma mmanu ugboala onu ego ya darala, ma agumakwukwo n'efu ihe niile ndi ahụ bu so asi asi, nkebiabu nke mbu na abuo ahiriabu nke ano wee ruo na nke iri na ise. O si:

Ha si na ihe ga-adi mma

Ma ugbua, o bughi otu aki ilu si ada

Ka o si ato

Nke ugbua adighi okuko

Onye anoghi nso ga-eche na o di mma

Mgbe o na-ege radio na television

Uzo nille dizi ka ebe a gbara ute

Mmiri pompu na-agba esepu aka

Gari buzi aturu tawa

Mmanu ugboala adaala n'onu ahia

Ugwokwukwo buzi n'efu

Nke ugbua di egwu

Odeabu gwara n'ihu mee ka a mata na ochichi buzi ego ka a na-ekezi. Ndi oti mkpu biakwa ha adoro nke ha. Naani mgbe ha ji an a

ntị bụ mgbe oge rube ibiaghachi ọzọ, ha achọwa ndị a ga-ebunye ego ka wee tunyekwara ha ọzọ. Onye banyere na goomenti, anaghikwa achọ mputa maka ego ọ na-enweta kariri ugwo onwa ndi nkuzi mahadum mmadu ise, nkebiabu nke ato, ahiriabu nke iri na isii ruo na iri abuo na ise, ziputara ihe ndi a:

Nke ugbua buzi mmekepu
Onye ma nwanne ya kporo
N'ih i ukwu egwu ilaghachi azu
Maka ibia chibakwa onye?
Ego otu nwaanyi akwuna
Na-esoghari ya, na-eti mkpu ochichi
Mmadu ise ka o na-erikwa izu
Nke ugbua di egwu!

Odeabu jikwara ikpe mee ka ndi ochichi mara na ihe ha na-eme di njo ma ebe ndi mmadu ma ndi mmuo no, ma rjo ndi ochichi ka ha gaa were ihe obula ha chezoro n'obi goomenti maka na o bughu ulo nna ha, nkebiabu nke ano ahiriabu iri abuo na isii ruo na iri ato na ise gosiri nke a.

Naani mmetuta o nwere bu
Ka o baghachi ọzọ chiwa anyi
Ha si na o buri ogaranya
Nwee otutu ego
Biko gwanu ya
O nwee ihe o chezoro
N'obi goomenti
Ya gaa weghara ya
Na ochichi ya ejula
Ma mmuo ma mmadu afo

Agwa: Agwa o na-akato bu ndja:

- i) Anya ukwu na oke ochicho nke juputara na ndu ndi ochichi
- ii) Ikwe nkwa emeghi eme
- iii) Okwu asi nke bu ihe ha jiri kwara uwe yiri
- iv) Tigbuo zogbue na ndu ndi ochichi maka ochicho obi ha

Nkuzi:

- i) O na-akuziri mmadu ka ha ghara itukwasi obi ha n'ebe ndi ochichi no
- ii) O nyekwara ndumoodu maka ihi asaa n'anya mgbe a na-ahoputa ndi ochichi
- iii) O kuzikwara ka ndi mmadu belata oke akpiri ego nke naa-aranye ndi mmadu itunyere onye na-ekwesighi ekwesi.

Nkaasusu:

Akpaalaokwu

Ndi no n'iyi ma were aso na-asa ihu (nkebi nke mbu, ahiri nke ato)

Igbuduokwu

Uzo nille dizi ka ebe a gbara ute

Mmiri pompu na-agba esepu aka

Gari buzi aturu tawa

Mmanu ugboola adaala n'onu ahia

Ugwu akwukwo buzi n'efu (nkebi nke abuo, bido n'ahiri nke ano wee ruo na nke asato)

Mmechi

Ka nwanchocha tuchachara abụ ikpe ndi a si n'akwukwo abụ ato a hooro, a choputara n'ezie na abụ ikpe bu akorongwa e ji akuzi ihe n'ala Igbo. Nkuzi e ji ikpe akuzi na-abukari nkuzi puru iche maka na o choror ezi echiche miri emi. O bughị nkuzi a na-enye ofeke,

kama nke a na-enye ndị maara ihe ekwe na-akụ ka ha nwekwa ike ịbawanye ụba n'amamiihe ha. Ọ na-emekwa ka e nwee ezi mgbanwe na ndụ mmadụ, ma site n'okwu ikpe, wepụ ndị ahụ metụtara ajọ ndụ ya.

Ọtụtụ asụsụ pụrụ iche odeabụ ji achọ abụ ya mma, bụkwazi nke na-enye obi ań urị, n'agbanyeghị na ọ bụ ndumọdụ pụrụ iche ka a chọrọ ka e nweta site n'abụ ikpe. Abụ ikpe kwesiri iweta ezi mgbanwe na ndụ ndị mmadụ na ọhaobodo nke e nwetara site n'ihe e derede nke ọnụ gụrụ, ntị anurukwa, nwee ezi akparamaagwa. Nwanchocha a na-atụtazi alo ka ọmụmụ abụ nke ikpe bụ otu n'ime ya bụrụ ihe a ga-eme n'ụlọ akwụkwọ niile bido na praịmarị ruo na mahadum. Ka a na-enye ezi ohere n'ime ya dị ka a na-enye n'ihe ọmụmụ ndị ọzọ n'agumagu dị ka akụkọ na ejije. Ndị nkuzi ga-akaba ahụ jiri ezi usoro na-akuzi ya ka ụmụakwụkwọ were nwee ike na-aghọta ya.

Edemsibija

- Abrams, M. H. (2005). *A glossary of literary terms*. USA: Thomson Higher Education.
- Agwuna, S. O. (2017). Itụle abụ nkocha- Iti Boriḅo ya na etu abụ a si metuta onye ọbula. In U. C. Nwankwo, J. I. Obidiebube & J. O. Okafor (Eds.). *Readings in Languages*. Vol 1. Onitsha: D.Bell.
- Allen, R. (Ed) (1994). *Chambers Encyclopedia English Dictionary*. Edinburg" Chambers.
- Ekechukwu, R.M (2015). *Akpa Uche: Anthology of Modern Igbo Verse* Lagos: Oxford University Press.

- Ekwealor, C. (2018). *Agumagu ederede Igbo*. Nsukka. Paschal.
- Hornby, A. S. (1975). *Oxford advanced learners dictionary of current English*. London: OUP.
- Ifeka, O. R. Nsolibe, Oq.T. & Ezechukwu, T. (2010). *Izunwanne: Anthology of Modern Igbo Poetry*. Onitsha: Perfect Image.
- Ikedimma, E. (2017). *Umị agumagu Igbo*. Ibadan University Press.
- Madubuike, I.C. (2010). *Ighota Abụ Igbo*: University Press.
- Nnyigide, N.M. (2012). *Critical Analysis of Some Modern Igbo Philosophical and Satirical Poems: The formalistics*. African and Asian Studies Nnamdi Azikiwe University Awka, Anambra State.
- Nnyigide, N.M. (2013). *Agumagu Igbo di ka ngwaorụ ezi nchekwa na nkwasike oha obodo*. A conference paper presented at the 2013 Faculty of Arts International Conference Nnamdi Azikiwe University Awka, Anambra State.
- Nolue, E. (1983). *Utara nti*. Evans Brothers Nigerian Limited.
- Nwadike, U.I (2000). *Ntọala na nnyocha agumagu*. Ihiala: Deo gratias publishers.
- Onyekaonwu, G. O. (1989). *The reality of fiction*. Ibadan: UP.
- Uba-Mgbemena, A. (2012). *Echiche*. Ibadan: Gold Press.
- Wehmeier, S. (Ed). (2005) *Oxford Advanced Learners Dictionary*. New York: Oxford University Press.